

УДК 340.12 (436+7/8)

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.65.74>

ВЧЕННЯ ПРО ПРИНЦИПИ ПРАВА СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ВНЕСОК ХАРКІВСЬКОЇ ШКОЛИ ПРАВА

Яковленко М.С.,

*Студент слідчо-криміналістичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

Яковленко М.С. Вчення про принципи права соціального забезпечення: внесок харківської школи права

В Україні як соціальній, правовій державі людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини і їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави та її органів. Право на соціальне забезпечення зараховано до основоположних прав і свобод. Це право є одним із природних прав людини, що зумовлене ходом розвитку людини в суспільстві.

Принципи соціального забезпечення відіграють важливу роль у становленні й розвитку соціального забезпечення. Вони слугують засадами об'єднання окремих правових норм у єдину логічну систему, дають змогу вирізнити специфічні ознаки відповідної галузі, дають можливість ретельно і змістовно усвідомити смисл конкретної норми, що стосується соціального забезпечення, й визначити загальну спрямованість і головні тенденції його розвитку. Такі принципи допомагають правильно розуміти сутність законодавства про соціальне забезпечення та його взаємозв'язок з економікою, соціальною політикою держави, правосвідомістю громадян, є підґрунтям для здійснення тлумачення правових норм, особливо у випадках, коли нормативні акти містять протиріччя.

У статті аналізуються наукові положення про розвиток доктринального вчення про принципи права соціального забезпечення як соціально-правових основ, втілених у соціально-забезпечувальному законодавстві. З'ясовуються поняття, класифікація та значення принципів права соціального забезпечення. Визначається сутність такої важливої категорії як принцип права соціального забезпечення. Аналізуються думки вчених, які досліджували дану проблематику у своїх наукових працях.

Принцип права соціального забезпечення відповідає на запитання: як, на яких засадах будується правове регулювання сфери соціального забезпечення, які наукові ідеї лежать в його основі. Вони виражають, з одного боку, закономірності права, а з іншого – виступають керівними положеннями для нормотворчого органу при розробці та прийнятті нормативно-правового акта. Принципи є зв'язуючою ланкою між основними закономірностями розвитку і функціонування суспільства та правовою системою.

Ключові слова: принцип права соціального забезпечення, соціальне забезпечення, право соціального забезпечення, класифікація принципів.

Yakovlenko M.S. The doctrine on the principles of social security law: the contribution of the kharkiv school of law

In Ukraine, as a social and legal state, a person, his life and health, honor and dignity, inviolability and security are recognized as the highest social value. Human rights and freedoms and their guarantees determine the content and direction of the state and its bodies. The right to social security is one of the fundamental rights and freedoms. This right is one of the natural human rights, which is due to the course of human development in society.

The principles of social security play an important role in the formation and development of social security. They serve as a basis for combining individual legal norms into a single logical system, make it possible to distinguish specific features of the relevant industry, provide an opportunity to carefully and meaningfully understand the meaning of a particular rule relating to social security, and determine the general direction and main trends. Such principles help to properly understand the essence of social security legislation and its relationship with the economy, social policy, legal awareness of citizens, are the basis for the interpretation of legal norms, especially in cases where regulations contain contradictions.

The article analyzes the scientific principles on the development of doctrine on the principles of the right to social security as a social and legal basis embodied in social security law. The concepts, classification and meaning of the principles of social security law are clarified. The essence of such an important category as the principle of social security law is defined. The opinions of scientists who have studied this issue in their scientific works are analyzed.

The principle of social security law answers the question: how, on what basis is the legal regulation of social

security, which scientific ideas underlie it. They express, on the one hand, the laws of law, and on the other - act as guidelines for the rule-making body in the development and adoption of regulations. Principles are the link between the basic laws of development and functioning of society and the legal system.

Key words: principle of the right to social security, social security, social security law, classifications principles.

Постановки проблеми. Сьогодні в нашій державі соціальне забезпечення населення є невід'ємним елементом системи прав і свобод людини і громадянина, які прямо передбачені в Конституції України. Право на соціальне забезпечення в Україні є проголошеним, але не реалізованим на практиці, що віддаляє нашу державу від курсу демократичних перетворень та суспільного добробуту. Тому для ефективної та дієвої реалізації цього права держава встановлює систему принципів, на основі яких ґрунтується соціальне забезпечення. Ці принципи визначають засади правового регулювання та реалізації цього права.

Стан опрацювання цієї проблематики. Сутність принципів права соціального забезпечення вивчали науковці С. М. Прилипко, К. Н. Гусова, І. М. Сирота, Т. З. Гарасимів, Н. В. Сушицька, О. В. Тищенко, В.С. Андрєєв та ін.

Метою статті є дослідження проблематики розвитку наукових поглядів стосовно сутності принципів права соціального забезпечення.

Виклад основного матеріалу. Процеси, притаманні праву соціального забезпечення на сучасному етапі його розвитку, зумовлюють змогу розглянути класичні категорії, твердження та позиції під новим кутом, що, зокрема, стосується принципів цієї галузі права.

С. М. Прилипко визначає предмет права соціального забезпечення як відносини з матеріального забезпечення (у тому числі пенсіями, різноманітними видами допомоги, наданням соціальних пільг), соціального обслуговування певної категорії громадян у різних організаційно-правових формах, які мають на меті задоволення найнеобхідніших потреб у разі настання визначених законами соціальних ризиків [5, с. 21–22].

Основою регулювання соціально-забезпечувальних відносин виступають принципи права соціального забезпечення. Деякі вчені під принципами права соціального забезпечення розуміють керівний початок, що визначає внутрішню єдність даної галузі права і основні напрямки її подальшого розвитку. Здається, що сформульована дефініція висвітлює одну складову поняття принципів права соціального забезпечення - спрямованість розвитку даної галузі права. Однак правовий принцип виражає і сутність, і властивості ключових правових категорій тій чи іншій галузі права (щоб відобразити специфіку конкретної галузі права).

В свою чергу, фахівці у галузі права соціального забезпечення наступним чином трактують принципи цієї галузі права. З точки зору В. Ш. Шайхатдінова, принципи права соціального забезпечення – це закріплені в нормах даної галузі права керівні основи, що виражають сутність і зміст галузевих норм, які регулюють суспільні відносини щодо надання громадянам матеріальних благ і послуг із суспільних фондів споживання в індивідуальній формі. І. М. Сирота пише: «Принципами правового регулювання соціального забезпечення є основні ідеї, вихідні начала, положення, які відображені у самих правових актах, що регулюють соціальне забезпечення. Вони визначають сутність і напрямок розвитку правових норм у конкретній сфері суспільних відносин» [8, с.70].

Т.З. Гарасимів під принципами права соціального забезпечення має на увазі об'єктивні засади власне права, які містяться в надрах загальносоціального права, існують незалежно від права як юридичного феномену та визначають сутність та закономірність розвитку цієї галузі. Слід зазначити, що науковець поряд із принципами права соціального забезпечення виокремлює і правові принципи права соціального забезпечення, які, на його думку, на відміну від принципів права, безпосередньо закріплені в положеннях законодавства як норми-принципи, або ж їх зміст впливає із системи норм [3, с.146]. Слід зауважити, що, хоча позиція Т.З. Гарасиміва досить цікава і нова для науки права соціального забезпечення, такий розподіл певним чином розмиває категорію принципів права соціального забезпечення, що, безперечно, є неприпустимим.

Принципи вирішення спорів у сфері соціального забезпечення ґрунтуються на загальних принципах права; їх відмінність полягає лише в тому, що перші покликані забезпечити об'єктивність, справедливість і дієвість при розв'язанні спорів [2, с.64-71].

З урахуванням вищевказаного аналізу представляється, що під принципами права соціального забезпечення слід розуміти законодавчо закріплені керівні початки, що виражають діяльність держави в питаннях соціального забезпечення щодо соціально вразливих верств населення.

На мою думку, принципи права соціального забезпечення повинні відображати сутність соціального забезпечення як найважливішої правової категорії цієї галузі права.

Усі принципи права соціального забезпечення умовно можна поділити на три групи:

- 1) єдині принципи права соціального забезпечення – такі, які характеризують усю галузь загалом (принцип соціального страхування, принцип допомоги, принцип соціального забезпечення, принцип соціальної солідарності тощо);
- 2) змістовні – тобто такі, за допомогою яких розкривається зміст права людини на соціальний захист у разі настання тих чи інших соціальних ризиків (принцип всезагальності соціального захисту; економічної та наукової обґрунтованості соціальних стандартів; заборона дискримінації та створення рівних прав та можливостей; універсальності (всебічності) соціального захисту; диференціація умов та рівня соціального захисту; незменшуваності обсягів та змісту соціальних виплат на послуг за прийняття нових законодавчих актів; гарантування державою встановлених прав);
- 3) формальні – ті, що характеризують якість юридичного механізму реалізації та забезпечення згаданого права (принцип реальності проголошених прав; юридичної ясності; захисту законних сподівань; збереження прав у сфері соціального захисту; судового захисту) [9, с. 56].

Веннікова В. В. у своїй роботі наводить дещо іншу класифікацію. Автор вважає, що їх можна поділити на: – загальні (законність, безоплатність, доступність і зручність звернення, оперативність вирішення спору); – процесуальні (прозорість (гласність), поєднання інтересів особи й суспільства, публічність провадження при вирішенні спорів, повага до честі й гідності, рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, змагальність сторін, неприпустимість зловживання процесуальними правами); – спеціальні (об'єктивність, реальність виконання рішення і т.п.). Наведена класифікація, безперечно, не є вичерпною, однак отримані результати дослідження можуть бути використані у процесі розроблення нормативно-правових актів, спрямованих на забезпечення ефективного регламентування питань, пов'язаних із вирішенням у сфері соціального забезпечення [1, с. 54-55].

Беручи до уваги сучасні тенденції розвитку суспільства та держави, доктринальні положення права соціального забезпечення [10, с. 106-117], [7, с. 8-20], основними галузевими принципами соціального забезпечення є наступні: 1) принцип пріоритетності законодавчого регулювання відносин із соціального забезпечення; 2) принцип єдності та диференціації у правовому регулюванні відносин із соціального забезпечення; 3) принцип універсальності права на соціальний захист (соціального забезпечення) та тісно пов'язаних із ним прав; 4) принцип відповідності соціального забезпечення гідному рівню та якості життя (прожитковому мінімуму); 5) принцип ефективності та доступності соціальної реабілітації; 6) принцип розвитку права соціального забезпечення, законодавства із урахуванням міжнародних та/або європейських соціальних стандартів.

Сьогодні тільки в навчальних посібниках можна нарахувати біля 60 назв лише галузевих принципів права соціального забезпечення. Найбільш популярними є такі назви принципів права соціального забезпечення:

- всезагальність права на соціальне забезпечення;
- доступність соціального забезпечення;
- диференціація видів, умов і рівня забезпечення в залежності від трудового вкладу, причин нужденності та інших соціально значимих обставин;
- всебічності і різноманітності видів соціального забезпечення;
- залежність рівня забезпечення від прожиткового мінімуму;
- здійснення соціального забезпечення за рахунок як страхових платежів, так і коштів бюджету;
- залежність права на соціальне забезпечення від соціального ризику;
- справедливість при розподілі благ за рахунок коштів, що спрямовуються на соціальне забезпечення громадян;
- гарантованість соціального забезпечення;
- адресність соціального забезпечення;
- солідарності та субсидування;
- соціального страхування;
- зв'язок забезпечення, як правило, із працею;
- забезпечення не тільки громадян, але і їх сімей;
- пріоритет у забезпеченні деяких категорій громадян;
- відповідність соціального забезпечення міжнародним стандартам соціального захисту;
- незменшуваність змісту та обсягу прав у сфері соціального забезпечення;
- збереження прав у галузі соціального забезпечення;
- безповоротність виплачених грошових сум та вартості наданих соціальних послуг;
- розмежування предметів ведення і повноважень між органами державної влади та місцевого самоврядування;

дування;

- участь громадських об'єднань, що представляють інтереси громадян, у розробці, прийнятті і здійсненні рішень з питань соціального забезпечення і захисту їх прав;
- наукова та економічна обґрунтованість соціальних стандартів;
- законодавчого визначення умов і порядку здійснення соціального забезпечення;
- обов'язковість сплати страхувальниками страхових внесків;
- прозорості, своєчасності і повноти соціального забезпечення.

Не всі з перерахованих вище принципів можна віднести до галузевих принципів права соціального забезпечення. Деякі з них доцільніше об'єднати, а окремі з них є не самостійними принципами, а певними рисами права соціального забезпечення.

С.В. Прилипко вказує, що «право соціального забезпечення регулює відносини, пов'язані з наданням непрацездатним особам допомоги та матеріального забезпечення окремим категоріям громадян. Суб'єктами цих відносин є особи або ще непрацездатні або вже непрацездатні. Повна або часткова втрата працездатності є підставою для поширення на названих суб'єктів права соціального забезпечення» [6, с. 51].

Основними тенденціями удосконалення принципів права соціального забезпечення є такі: по-перше, розробка концептуальних засад реформування соціального забезпечення, виходячи із стану та динаміки розвитку суспільства та держави; по-друге, спрямованість на універсалізацію, доступність моделі соціального захисту (соціального забезпечення); по-третє, розробка новітнього кодифікованого закону про соціальне забезпечення, у тому числі концептуальних засад правового регулювання відносин із соціального забезпечення на основі консолідації інтересів суспільства, особи та держави; по-четверте, спрямованість соціальних стандартів та соціальних гарантій на забезпечення гідного рівня та якості життя; по-п'яте, посилення ефективності, дієвості та доступності механізмів реалізації, гарантування, правової охорони права на соціальний захист (соціальне забезпечення), інших пов'язаних із ним прав; по-шосте, посилення ефективності соціально-правового статусу окремих категорій осіб; по-сьоме, розробка дієвих механізмів імплементації міжнародних та європейських соціальних стандартів.

Значення принципів права соціального забезпечення полягає в тому, що вони:

- 1) виступають одним із критеріїв самостійності однойменної галузі права;
- 2) виступають одним із джерел права соціального забезпечення;
- 3) виражають уявлення людей про справедливий розподіл фондів, призначених для соціального забезпечення;
- 4) визначають рамки правового регулювання суспільних відносин у сфері соціального забезпечення та характерні риси даної галузі права;
- 5) дають можливість порівнювати українську систему соціального забезпечення з відповідними системами зарубіжних країн.

Висновки. Принципи соціального забезпечення повинні насамперед відображати особливість і сутність інституту соціального забезпечення, відповідати сучасним політико-правовим умовам і напрямам державної політики реформування соціальної сфери, а також міжнародним стандартам.

Отже, принципи соціального забезпечення – це основоположні ідеї, керівні положення й основні начала, що засновані на міжнародних у галузі соціальної політики та закріплені в нормах національного законодавства, які втілюють науково обґрунтовані розробки й ідеологічно закріплені концепції в галузі соціального забезпечення, сприяють більш ефективному соціально справедливому розподілу державних коштів і коштів недержавних соціальних фондів між громадянами, котрі в установленому законом порядку набувають право на отримання соціального забезпечення в одній або декількох формах.

Список використаних джерел:

1. Веннікова В. В. Особливості вирішення спорів у сфері соціального забезпечення: дис. ... кандидата юрид. наук : 12.00.05/ Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, Харків, 2020. 187 с.
2. Веннікова В. В. До питання окремих принципів розгляду спорів у сфері соціального забезпечення. Судова апеляція. 2013. Вип.4 (33). С. 64–71.
3. Гарасимів Т. З. Принципи права соціального забезпечення України: дис. ... кандидата юрид. наук / Львів, 2001. 158 с.
4. Прилипко С. М. Предмет права соціального забезпечення: автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.05. Харків, 2007. 47 с.

5. Прилипко С. Розмежування права соціального забезпечення і трудового права. Право України. 1999. № 10. С. 51–53.
6. Прилипко С.М. Предмет права соціального забезпечення : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.05. Харків, 2007. 47 с.
7. Сирота І.М. Право соціального забезпечення в Україні: підручник. К. : Одісей, 2004. 384 с.
8. Сухицька Н.В. Принципи соціального забезпечення населення. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2014. Т. 1. Вип. 6-2. С. 55–57.
9. Тищенко О. В. Право соціального забезпечення України: теоретичні та практичні проблеми формування і розвитку галузі: монографія. К.: ДП «Прінт Сервіс», 2014. 394 с.